

Zbigniew Jasiewicz

Instytutu Antropologii i Etnologii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

jasezb@amu.edu.pl

RAK MACIEJ, *Materiały do dziejów polskiej dialektologii i etnologii: listy Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej, Adama Fischera, Antoniego Kaliny, Izydora Kopernickiego, Kazimierza Nitscha, Seweryna Udzieli, Juliusza Zborowskiego*. Kraków: Księgarnia Akademicka (Z Prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego) 2018, ss. XVI, 604, ISBN: 978-83-7638-935-6.

Listy należą do dokumentów osobistych. Od dawna jednak były źródłem informacji nie tylko dla adresatów, ale także dla innych osób. Na walory poznawcze dokumentów osobistych dla rozważań nad społeczeństwem i kulturą zwrócono uwagę pod koniec XIX wieku w ramach zwrotu antypozytywistycznego. Postulat uznania dokumentów osobistych, w tym listów, za cenne źródło w studiach społecznych i kulturowych sformułował jednak, jako pierwszy, W.I. Thomas na początku XX wieku (Szacki 1981: 605). Listy, obok autobiografii, wykorzystane zostały jako podstawowe źródło w jego i F. Znanieckiego znanej pracy o chłopie polskim w Europie i Ameryce (1976). Dostarczały wartościowych informacji także historykom nauki, w tym w studiach nad historią etnografii/etnologii polskiej. List H. Kołłątaja (1810) nazywany jest kamieniem węgielnym polskiej etnografii. Niezbędne dla studiów nad jej historią są także listy Z. Dołęgi Chodakowskiego (1967) i szczęśliwie zachowana, bogata korespondencja O. Kolberga (1965–1969). Listy przekazywane elektronicznie, stanowiące dziś większość korespondencji, mają inną formę. Z pewnością będą przechowywane i niektóre z nich udostępniane, z nowymi sposobami badania ich oryginalności. Będą także wykorzystywane, na wzór listów pisanych na papierze, dla celów związanych z historią nauki.

Sam korzystałem już z przysłanych do mnie e-maili we wspomnieniach o zmarłych etnologach.

M. Rak, wydawca recenzowanego zbioru listów, językoznawca z Uniwersytetu Jagiellońskiego, zajmujący się dialektologią i etnolingwistyką, znawca etnografii Podhala, autor m.in. *Materialów do etnografii Podhala* (2016), zainteresowany historią etnologii polskiej, umieścił w swoim zbiorze korespondencję zasłużonych i wybitnych etnologów. Listy te traktują o różnych, i w różny sposób realizowanych, zainteresowaniach badawczych. Wśród ich autorów znajdują się m.in. Izydor Kopernicki, antropolog fizyczny, Kazimierz Nitsch, dialektolog i słowianoznawca, Juliusz Zborowski, językoznawca-muzeolog i etnograf, a także wielu dialektologów. Zbiór obejmuje 462 listy i karty pocztowe, łącznie z kilkoma listami do i od osób nie wymienionych w tytule, ale ważnych jako kontekst.

Pierwszy z listów jest datowany na rok 1887 i napisany został jeszcze za życia Kolberga przez współpracującego z nim i opiekującego się nim Izydora Kopernickiego. Autorką ostatniego listu, z 1958 roku, była Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa, którą w tym samym roku wybrano na rektora Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie w Londynie (Lange 2005: 227). Listy obejmują zatem, choć oczywiście nierównomiernie, długi i ważny okres w historii zarówno etnologii, jak i dialektologii polskiej – okres przed I wojną światową, międzywojnie i czas po II wojnie światowej.

Wstęp jest zwięzły, lecz zawiera wszystkie konieczne informacje. M. Rak wskazał na związki które łączyły etnologię z dialektologią, a szerzej z językoznawstwem, bardzo bliskie w przeszłości, o których świadczy treść opublikowanych listów. Związki te, dodajmy, przetrwały również w okresie późniejszym, który wykracza poza czas właściwy dla zbioru wydanych listów, w postaci np. *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* (1976–2005) oraz kontynuowane są obecnie m.in. poprzez działalność badawczą M. Raka. We Wstępie wskazano najważniejsze sprawy poruszone w listach: działalność naukowa i organizacyjna autorów, ich opinie na temat środowiska uniwersyteckiego oraz informacje z życia osobistego, istotne nie tylko dla opracowań z zakresu dziejów

nauki, lecz również dla przygotowania biografii poszczególnych uczonych. Wydawca nie zajął się szerzej krytyką listów jako źródeł naukowych, nakazującą patrzeć na nie jako na teksty często intencjonalne, pozwalające wyrażać emocje. Nie było to jednak jego obowiązkiem.

M. Rak rzetelnie poinformował o przyjętych zasadach edycji oraz o instytucjach, w których odnalazł listy. Pisząc o korespondencji chronionej w Archiwum Naukowym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, podziękował Paulinie Sucheckiej za pomoc w dotarciu do materiałów. Dziękuje także Annie Engelking za uwagi i podpowiedzenia.

W ramach Wstępu M. Rak zamieścił obszerną bibliografię. Zabrakło w niej jednak artykułu P. Sucheckiej (2001) dotyczącego korespondencji zamieszczonej w recenzowanej książce. Mógłby znaleźć się w niej także artykuł publikujący listy wymieniane między A. Fischerem i D.K. Zieleninem (Jasiewicz, Reszetow 2003).

Szczególnie ważne w książce są przypisy dolne. Jest ich wiele, ponad 1200, niektóre obszernie, o charakterze małych rozpraw. Zawarte w nich zostały informacje o osobach i instytucjach wymienionych w korespondencji oraz komentarze do mniej jasnych fragmentów listów. Przygotowane zostały wielkim nakładem pracy i z zaangażowaniem wielu pomagających osób. Pojawiające się w nich nazwy miejscowości podawane są, jeśli zachodziła potrzeba, w dwóch wersjach językowych, języku polskim i miejscowym. Taki zabieg okazuje się pożyteczny zwłaszcza przy nazwach z terenu Łemkowszczyzny i z innych ziem zamieszkałych przez Ukraińców, Białorusinów i Litwinów. Przydatne są również indeks osób oraz umieszczone na końcu pracy zestawienie opublikowanych w zbiorze listów i kart pocztowych wraz z oznaczeniem nadawcy i adresata oraz miejsca i daty ich wysłania. Z braków warto zaznaczyć, że w nocie o Marianie Wawrzynieckim (2018: 187) nie uwzględniono informacji, że był także autorem pracy etnograficznej cenionej m.in. przez Bystronia (1947: 193, 288, 301).

Korespondencje obfitują w informacje dotyczące spraw ważnych dla historyka etnologii. Na niektóre z nich zwrócił uwagę ich wydawca. Jest wśród nich sprawa zaangażowania politycznego etnologów w okresie międzywojennym. A. Fischer ujawnił cel badań na Łemkowszczyźnie:

„Idzie w tych badaniach o wykazanie, że jest to ziemia dawna polska, na którą później nasunęły się fale ruskie” (2018: 87). Przyjęcie takiego celu M. Rak określił jako podyktowanego „ideą etnologii zastosowanej do potrzeb państwowych” (2018: VIII). Warto przypomnieć, że wśród zajmujących się sprawami narodowościowymi i etnicznymi w II Rzeczypospolitej obecny był także inny nurt badawczy, określony przez W. Olszewskiego (2001) jako humanistyczny, o innym stosunku do mniejszości narodowych i etnicznych. Polecany przez S. Udzielę na uczestnika badań na Łemkowszczyźnie R. Reinfuss nie wzbudził zaufania A. Fischera. Zapytuje w liście do S. Udzieli, czy R. Reinfuss jest Polakiem i rzymskim katolikiem (2018: 91). Stwierdził: „Ze współpracy p. Reinfussa częściowo musiałem zrezygnować, bo mam wrażenie, że zupełnie nie wdał się w swoich przodków, pod względem politycznym nie jest człowiekiem zasługującym na zaufanie” (2018: 92-93). Listy C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej, podpisywane w zależności od statusu małżeńskiego autorki, tylko wyjątkowo dotyczą polityki. W roku 1922 przerażona jest zabójstwem Narutowicza, za które obciąża endecję, tłumaczy też, że kandydaturę jej ojca na Prezydenta RP wystawiono bez jego zgody: „(...) chodziło o demonstrację na rzecz fachowego obrońcy mniejszości, które w Rosji w związku federalistów poznały ojca i uznały za swego oficjalnego trybuna” (2018: 209). Po procesie brzeskim na przełomie 1931/1932 i po protestach z nim związanych w środowisku akademickim przyszła żona Janusza Jędrzejewicza, ministra wyznań i oświecenia publicznego oraz jednorocznego premiera II RP, który wprowadził w roku 1933 *Ustawę o szkołach akademickich*, ograniczającą ich autonomię oraz szwagierka Wacława Jędrzejewicza, także ministra w międzywojennej Polsce, przekonuje: „(...) do nas, pracowników naukowych, należy utrzymanie czystej od polityki atmosfery w uniwersytetach i praca organiczna zmierzająca do podniesienia poziomu kulturalnego młodzieży” (2018: 285). C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa ciężko przeżywała udział studentów w zamieszkach antysemickich w Wilnie w grudniu 1931 roku: „Jak ludzie nie czują, ci od pałek, że są narzędziami w ręku tej samej czarnej siły, co hitlerowska i inna ich wiodąca do zniszczenia Europy” (2018: 290).

Częściej natomiast pisała w swoich listach o próbach uzyskania rządowych dotacji na cele naukowe.

W korespondencji, przede wszystkim A. Fischera i C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej, znajdujemy interesujące informacje dotyczące europejskiej współpracy etnologów. Wymienieni działali w ramach założonej w roku 1922 Międzynarodowej Komisji Współpracy Intelktualnej (Commission Internationale de la Coopération Intellectuelle) i związanej z nią Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires (CIAP), której sekcja istniała w Polsce. Mamy wiadomości o kontaktach z etnologami z krajów niemieckiego obszaru językowego i z krajów bałtyckich. Enologowie polscy interesowali się także etnologią i etnologami krajów Słowiańszczyzny południowej. Są także informacje o wymianie literatury z Instytutem Kultury Białoruskiej w Mińsku i zastrzeżeniach wobec kontaktów z tym ośrodkiem (2018: 265).

Trudne do przecenienia są zawarte w listach informacje dotyczące instytucji etnologicznych w Polsce: placówek uniwersyteckich, występujących pod nazwami zakładów, katedr i instytutów, stowarzyszeń, muzeów i czasopism oraz tworzących je i pracujących w nich ludzi. I w tym zakresie najcenniejszych danych dostarczają listy C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej. Szczególnie wiele informacji otrzymujemy o katedrach etnologii na Uniwersytecie w Wilnie i w Warszawie, które tworzyła i w których pracowała C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa. W jej listach pojawił się Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, powstały w Wilnie przy uniwersytecie, z Sekcją Etnologiczno-Geograficzną kierowaną przez tęż uczoną, o czym komunikuje ona K. Nitschowi (2018: 226). Po przejściu na Uniwersytet Warszawski w roku 1934 napisała: „(...) chcę przede wszystkim urządzić Zakład Etnografii jako poważną i współczesną placówkę badawczą morfologii kultury ludowej polskiej!” (2018: 308). Z listów A. Fischera dowiadujemy się o działalności etnologicznego ośrodka uniwersyteckiego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, mniej informacji dotyczy placówek w Krakowie i Poznaniu. W korespondencji pojawia się Towarzystwo Ludoznawcze, a w korespondencji S. Udzieli i A. Kaliny czytamy także o wczesnym okresie jego działania. C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa najczęściej

stosuje nazwę Towarzystwo Etnologiczne. Nie bardzo jednak wiadomo, co zaznaczono w przypisie (2018: 262), kiedy pisze o Towarzystwie Ludoznawczym, a kiedy o współpracującym z nim Polskim Towarzystwie Etnologicznym, założonym w roku 1921. Temat działalności muzeów poruszali S. Udziela i J. Zborowski. C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz wiele uwagi poświęciła w swoich listach założonemu przez siebie w roku 1925 Muzeum Etnograficznemu Uniwersytetu w Wilnie. Była przekonana o potrzebie istnienia przy uniwersyteckich zakładach etnologicznych muzeów „laboratoryjnych” (2018: 268), co zresztą podkreśliła w swoim artykule „O potrzebach etnologii w Polsce” (1929: 257). O czasopismach, głównie interesujących nas tutaj „Ludzie” i „Świecie Słowiańskim”, pisali ich redaktorzy, A. Fischer i K. Nitsch, oraz publikujący w nich inni autorzy listów. Korespondencja zawiera także wiadomości o sobie i opinie o osobach ze środowiska. C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz zwierza się: „Chcę się habilitować, żeby mieć szczęśliwsze warunki do pracy” (2018: 197). Jej zainteresowanie wzbudzał E. Frankowski – zarówno niezwykłym sposobem prezentowania siebie, jak i postępowaniem oraz oryginalnymi poglądami. „Frankowskich nam potrzeba, by etnologię zorganizować” (2018: 197), stwierdziła C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa. J. Zborowski w liście do A. Fischera napisał z sarkazmem: „(...) brak humoru nie pozwala mi wywodzić rozpór na spodniach góralskich od murzyńskiej przepaski, jak to niedawno na odczycie w Poznaniu ogłosił Don Euchenjo” (2018: 136). C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa przekazała również najbardziej interesujące i obszerne informacje na temat swoich planów badawczych i przyjmowanej orientacji teoretycznej. W roku 1935 stwierdziła: „(...) nie lubię »literatury ludowej«, od której zaczęłam. Po prostu czuję do tego jakiś absmaczek b. wyraźny. Rzemiosła mnie teraz biorą, obrzędowość, jak zawsze tańce ludowe – oczywiście i św. Jerzy, ale to stara miłość” (2018: 319). W 1937 roku omówiła w pięciu punktach sprawy uznane przez siebie za ważne: „Badania na Huculszczyźnie! Czyż aż cała Polska się pcha na te trzy powiaty?... Chcielibyśmy się wy dostać wreszcie na tereny Polski rdzennej. Będę w tej sprawie w Funduszu Kultury Narodowej. Mam opracowany szczegółowy plan pracy na 5 lat... Sama w tym roku zrobiłam bardzo ciekawy wywiad w Krotoszyńskim...”

(2018: 228–229). Podkreślała swoje zainteresowanie fenomenologią. Tłumaczyła w tymże roku A. Fischerowi: „Wydaje mi się, że Pan »kierunek fenomenologiczny« utożsamia z badaniami prowadzonymi w terenie. Tymczasem w moim ujęciu są to różne rzeczy. Fenomenologia prowadzi do teorii poznania, której dotąd etnografia nie posiada przecie i musimy ją robić. Genetyczny kierunek jest jednym z jej podejść, porządkujących rzeczy w czasie i w przestrzeni (chronoetnografia i etnogeografia), uzupełniając go również i przez badania socjoetnograficzne. Jak dotąd panuje jednostronnie kierunek genetyczny, na skutek tego fenomenologia w swym całokształcie jest zaniedbana. Stawia się pytania, skąd dany wytwór pochodzi, nie przepracowawszy odpowiedzi na zagadnienie, czym on jest w swej istocie i jakie przyczyny o nim stanowią. Dlatego taki nacisk kładę obecnie w proseminarium, seminarium i w badaniach terenowych na fenomenologię”. Dodała: „Opis etnograficzny dostarcza materiału dla fenomenologa (pośredniego), teren bezpośrednio, ale obydwie są źródłem, ale nie fenomenologią jeszcze... fenomenologia jako część teoretyczna i porządkująca badania – podniesie ich poziom i utrudni dyletantom bezkarne hasanie po naszej dyscyplinie” (2018: 330–332). A. Zadrożyńska i D. Zamojska, autorki biogramu uczzonej, stwierdziły: „Naukowy życiorys C. Baudouin de Courtenay-Jędrzejewiczowej jest nieodłączną częścią etnologii i etnografii” (2002: 5).

Trudno było zasygnalizować choćby najważniejsze zagadnienia poruszone w listach. W wersji papierowej przydałby się indeks rzeczowy, niełatwy jednak w przygotowaniu z powodu wielości poruszanych w listach spraw i różnych celów, do których zbiór może być wykorzystywany. Pomaga to, że książka jest dostępna także w wersji elektronicznej z funkcją znajdowania interesujących czytelnika materiałów.

Omówiona powyżej korespondencja, odszukana, opracowana i opublikowana przez M. Raka, jest niezbędną dla historyka etnologii polskiej. Będzie również przydatna dla formułowania zawsze ważnego pytania o znaczenie tej historii w kształtowaniu współczesnej tożsamości dyscypliny.

Bibliografia

- Burszta, J., Sobierajski, Z. (red.). (1976-2005). Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski, t. I-XI. Wrocław, Poznań: Ossolineum, Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Baudouin de Courtenay-Ehrenkretz, C. (1929). O potrzebach etnologii w Polsce. *Nauka Polska*, t. 10, 250–258.
- Bystroń, J. S. (1947). *Kultura ludowa*. Warszawa: Trzaska, Evert i Michalski.
- Chodakowski Dołęga, Z. (1967). O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem oraz inne pisma i listy. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jasiewicz, Z., Reszetow, A.M. (2003). Korespondencja między Adamem Fischerem a Dymitrem Konstantynowiczem Zieleninem. Z materiałów Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu i Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu. *Etnografia Polska*, t. 47, z. 1-2, 31–47.
- Lange, R. (2005). Etnografia i etnologia na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie (PUNO) w Londynie. *Lud*, t. 89, 225–235.
- Kolberg, O. (1965–1969). Korespondencja, cz. I-III. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
- Kołątaj, H. (1810). List H. K. do T. M. z Ołomuńca dnia 15 lipca 1802 r. pisany. *Pamiętnik Warszawski*, r. 7, t. II, nr 4, 17–42.
- Olszewski, W. (2001). Patriotyzm i tolerancja. Nurt humanistyczny w polskiej myśli etnologicznej do drugiej wojny światowej wobec procesów etnicznych na Kresach. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Rak, M. (2006). Materiały do etnografii Podhala. Kraków: Księgarnia Akademicka (Z Prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego).
- Suchecka, P. (2001). Korespondencja Adama Fischera w zbiorach Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. W: Z. Jasiewicz, T. Karwicka (red.), *Przeszłość etnologii polskiej w jej terażniejszości* (s. 71–78). Poznań: Komitet Nauk Etnologicznych PAN.

- Szacki, J. (1981). *Historia myśli socjologicznej, cz. II*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Thomas, W.I., Znaniecki, F. (1976). *Chłop polski w Europie i Ameryce, t. 5*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zadrożyńska, A., Zamojska, D. (2002). Cezaria Anna Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa (1885–1967). W: E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne (s. 3–7)*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.